

الگوی اقتصاد مقاومتی مبتنی بر اصول اسلام و قرآن رضا طلبی طرقي^۱

چکیده

اقتصاد علمی است که رفتار بشری را به صورت رابطه بین منابع و عوامل تولید کمیاب که موارد استعمال مختلف دارند و هدف های مادی بشر که نامحدود هستند مورد مطالعه قرار می دهد. در جهان به شدت رقابتی امروز، بعضی از کشورهای صاحب قدرت به دلیل ترس و هراسی که از پیشرفت کشورهای دیگر دارند به اقدامات غیراخلاقی همچون تحریم دست می زنند. تحریم اگرچه باعث محرومیت کشورها از بعضی از منابع و مزایای بین المللی می گردد ولی در بعضی از مواقع باعث برخورداری یک کشور از فرصت ها و منابع داخلی و فراهم شدن بسترهای پیشرفت می گردد. اگر یک کشور مورد تحریم بتواند اقتصاد خود را در زمان تحریم به نحو مناسبی مدیریت کند، شکوفایی نیروهای مستعد آن کشور برای جبران هزینه های تحریم روند صعودی و رو به رشدی خواهد داشت. یکی از الگوهای موثر در ثبات و مدیریت شرایط اقتصادی تبیین و استفاده از الگوی اقتصاد مقاومتی است. در توضیح و تفسیر هر موضوعی ابتدا باید به قرآن کریم و شریعت مراجعه کرد زیرا اسلام و قرآن به دنبال این هستند که از طریق تحلیل اجتماعی مبتنی بر ارزش های اخلاقی، نظام انگیزشی کارآمد و اصلاحات اجتماعی اقتصادی محیطی را ایجاد نمایند که انسان ها را برای رسیدن به وضعیت آرمانی توانا سازند. در این مقاله تلاش شده است رویکرد اقتصاد مقاومتی، اقتصاد اسلامی، مقابله با تحریم ها با تکیه بر مفاهیم اقتصاد اسلامی و راهکارهای اقتصاد مقاومتی در قالب مفاهیم و اصول اقتصاد اسلامی شامل عدالت محوری، تولید، مصرف، دولت، یارانه ها، سرمایه گذاری و بهبود روابط تجاری از نگاه قرآن و عترت بررسی شود.

واژگان کلیدی: اقتصاد، تحریم، الگوی اقتصاد مقاومتی، قرآن عترت

مقدمه

^۱ کارشناس ارشد رشته مدیریت دولتی
rezatalabitarghi@yahoo.com

اقتصاد علمی است که رفتار بشری را به صورت رابطه بین منابع و عوامل تولید کمیاب که موارد استعمال مختلف دارند و هدف های مادی بشر که نامحدود هستند مورد مطالعه قرار می دهد. عمیقتر شدن شکاف طبقاتی و گسترش بی عدالتی در کشورهای رخ داده است که آرمان عدالت و مساوات غایتی اجتماعی برای آسایششان بوده است. مادامی که بازار آزاد به رغم منابع عظیم طبیعی، انسانی، و تکنولوژیک جهان منجر به ریشه کن نمودن فقر قشر عظیمی از جمعیت جهان نشده است کارآیی آن محل تامل است. این جا است که ضرورت پی ریزی رویکردی جدیدی مبتنی بر مبانی و مفاهیم اسلامی برای آنان که به حفظ جهان بینی و ارزش های دینی اهتمام دارند آشکار می گردد. دانشی که در این پارادایم شکل می گیرد رویکردی بنیادی متفاوت به واقعیت اقتصادی دارد و آثار متفاوتی را نیز به جامی گذارد. مسئله‌ی اساسی اقتصاد برای کشور ما و ملت ما یک مسئله‌ی مهم است؛ در اواخر سال ۹۲ بحمدالله یک زیرساخت فکری و نظری برای حماسه‌ی اقتصادی به وجود آمد؛ سیاستهای «اقتصاد مقاومتی» اعلام شد و زمینه آماده است برای اینکه ان شاءالله تلاش لازم در این باب انجام بگیرد. در نگاه به سال ۹۳ آنچه به نظر این حقیر مهم تر از همه است، دو مسئله است: یک مسئله همین مسئله‌ی اقتصاد و دیگری مسئله‌ی فرهنگ است. (سخنرانی رهبر معظم انقلاب در تاریخ یک فروردین ۱۳۹۳)

اسلام و قرآن به دنبال این هستند که از طریق مهندسی اجتماعی مبتنی بر ارزش های اخلاقی، نظام انگیزشی کارآمد و اصلاحات اجتماعی - اقتصادی محیطی را ایجاد نمایند که انسان ها را برای رسیدن به وضعیت آرمانی توانا سازند. اسلام همچنین روی ساختن نهادهای توانمند ایفای نقش کارآمد و هدف محوری توسط دولت تأکید می کند. اگر محیط اجتماعی - اقتصادی جهت تحقق اهداف مطلوب هماهنگ و آماده نباشد می توان از طریق آموزش صحیح عموم، ایجاد یک چارچوب موثر کنترل و توازن، اصلاح یا بازسازی نهادهای اجتماعی - اقتصادی، حقوقی و سیاسی، شرایط را برای ایجاد آن فراهم کرد. نمازهای جماعت، روزه ماه رمضان، حج و زکات قسمتی از برنامه های اسلامی برای ایجاد چنین محیطی هستند. این اینگونه موارد افراد و گروه ها را از تعهدات و وظایف اجتماعی آگاه می کنند و باعث می شوند افراد جهت رعایت ارزش ها انگیزه بیشتری پیدا کنند.

موضوع **اقتصاد مقاومتی** در برابر اقتصاد مبتنی بر یک محصول خاص همچون نفت که تحت فرمایشات و رهنمودهای مقام معظم رهبری چندی است به عنوان یکی از مباحث مهم

محا فل و حوزه های اقتصادی مطرح شده است، مفاهیم نو و کاربردی را در بردارد که بررسی ابعاد نظری و اجرایی آن از سوی کارشناسان و متخصصان امر ا فق های روشنی را در ارایه الگویی منسجم از یک سیستم اقتصادی ایرانی - اسلامی فراهم خواهد آورد . رهبر معظم انقلاب در اولین طرح این واژه آن را معنا و مفهومی از کارآفرینی معرفی و ضرورت کارآفرینی را آمادگی کشور برای جهش و مقابله با فشار اقتصادی دشمنان ذکر نموده اند. رهبر معظم انقلاب همچنین در بیان سیاست ها و اصول کلی اقتصاد مقاومتی در اوایل سال ۹۲ توجه به اصول اسلامی و قرآنی در تعریف و تبیین سرفصل های اقتصاد مقاومتی را امری ضروری عرض کرده و مسئولان را به توجه به اقتصاد مقاومتی از صدر اسلام تا کنون در جامعه اسلامی توصیه نمودند.

اقتصاد مقاومتی^۳ در واقع به دنبال راه حل هایی برای کاهش و در نهایت رفع فشارهای اقتصادی وارده دولت های متخاضم و برون رفت از بحران های ناشی از تحریم می باشد که آثار توفیق در اجرا و پیاده سازی آن پس از دوران محدودیت ها نیز به سبب موقعیت استراتژیک کشور، که همواره مورد تهدید کشورهای بیگانه قرار دارد ، ضما نتی را برای کاهش فشارهای سیاسی و اقتصادی آتی مهیا خواهد ساخت. (دیدار رهبری در تاریخ 89/6/16 با کارآفرینان)

این وصف از مفهوم اقتصاد مقاومتی مبین این است که این الگوی اقتصادی در حوزه اقتصاد سیاسی قابل بررسی بوده که در عمل بتواند نه تنها بر بحران های ایجاد شده در عرصه ی اقتصاد سیاسی فائق آید، بلکه مسیر اقتصاد را در جهتی قرار دهد که آمادگی و آینده نگری لازم نیز اتخاذ شده باشد. (جلیلی کامجو ، 1391) از سوی دیگر هر چند در دهه های گذشته اقتصاد مقاومتی در اندیشه های اقتصادی چپ گرایا نه مطرح شده، لیکن بنا به فرموده مقام معظم رهبری، مبارزه با اقتصاد سرمایه داری به معنای حرکت به سمت سوسیالیسم نیست . لذا، لازم است با تفکیک مفاهیم آن از سیستم های اقتصادی نظام سرمایه داری و سوسیالیستی، اساس آن را مبتنی بر اقتصاد اسلامی دانسته و مولفه های مربوط را در چارچوب مباحث اقتصاد اسلامی مطرح نمود . در الگوی توسعه اقتصاد اسلامی کلیه جنبه های سیاسی ، اقتصادی ، اجتماعی ، فرهنگی ، حرکت به سوی کاهش وابستگی

^۲ دیدار 89/6/16 با کارآفرینان

^۳ Resistive Economy

اقتصادی، دستیابی به استقلال و خود اتکایی مدنظر می باشد. در این مقاله ضمن ارایه تعریفی از تحریم های اقتصادی و آثار احتمالی آن بر اقتصاد کشورها چارچوب های نظری اقتصاد اسلامی را به اختصار بیان کرده و سپس به تعریف اقتصاد مقاومتی می پردازیم و رهیافت هایی از مفهوم اقتصاد مقاومتی را در قالب مفاهیم اقتصاد اسلامی و مبتنی بر قرآن کریم جستجو می کنیم، زیرا طبق بیان رسا و شیوای حضرت علی (ع)، قرآن ریسمان استوار خدا و سبب امین اوست، بهار دل و چشمه های دانش را در خود دارد و دل ها را جز قرآن جلایی نیست. (خطبه ۱۷۶) امام باقر (ع) نیز می فرمایند: هرگاه برای شما از چیزی سخن گفتم، از من درباره آن از کتاب خدا بپرسید. (کلینی، ۱۴۰۱)

اقتصاد اسلامی

اقتصاد اسلامی بر ارزش های اسلامی و معنوی مبتنی است و این ارزش ها از فرهنگ، آداب و رسوم و نهاد های اجتماعی اسلام سرچشمه می گیرند. بررسی نظام ارزشی در اقتصاد اسلامی نشان می دهد که این نظام ضوابط و اصول خاص خود را دارد و مسلم است که این ضوابط به علت اسلامی بودن، با معتقدات دینی یعنی اخلاق و معنویت رابطه ی نزدیکی دارند و رعایت این اصول می تواند بر طرف کننده ی بسیاری از مشکلات باشد. نگاه ویژه اقتصاد اسلامی بر خلاف اقتصاد غربی بر قناعت و پرهیز از مصرف گرایی تاکید داشته و اسلام مساله اقتصاد را به عنوان جزئی از مجموعه قوانین خود مورد توجه قرار داده و حل مشکلات اقتصادی را در اصلاح مبانی عقیدتی و اخلاقی مردم مهم و برجسته می داند. این آموزه های دستوری همه حوزه های اقتصاد از تولید، توزیع تا مصرف را دربر می گیرد تا اقتصاد مقاوم و مقاومتی شکل گیرد. در چنین اقتصادی اموری چون (ایمان و تقوا) اعراف آیه 96، (کار و تلاش) هود آیه 61، نحل آیه 14، (عدالت) بقره آیه 279، (مالکیت های چندگانه خصوصی، مشارکتی و تعاونی و عمومی) بقره آیه 188، نساء آیه 29، انفال آیات 1 و 41؛ حشر آیه 7، (گردش سالم اقتصادی، ممنوعیت انحصار و تمرکز اموال و ثروت، ممنوعیت خارج کردن نقدینگی از جریان و استفاده عموم)، توبه آیه 34، (تامین نیازمندان و تکافل و بیمه اجتماعی)، بقره آیات 177 و 215 و 273؛ نساء آیه 8 و (اعتدال در مصرف)، انعام آیه 141، اعراف آیه 31، اسراء آیه 26، فرقان آیه 67، نقش کلیدی و اساسی دارند و به عنوان اصول اقتصادی اسلامی مطرح می شوند.

یکی از مهمترین اهداف اقتصاد اسلامی به تعبیر شهید آیت الله صدر، تغییر واقع فاسد در جهت نیل به واقع سالم و مطلوب اسلامی است ولیکن این مهم روش‌ها و ساز و کارهای خود را نیاز دارد.

امکان‌پذیری اقتصاد اسلامی در جوامع امروز مستلزم آن است که اقتصاد دانان اسلامی بر اساس شناختی که از واقعیت روابط اقتصادی در جوامع اسلامی کسب می‌کنند و بر پایه مبانی و اصول ثابت شریعت اسلام به تولید نظریه‌های راهبردی برای تغییر واقع فعلی همت گمارند. باید توجه داشت که تنها با شناخت روابط میان متغیرهای اقتصادی و میزان و نحوه تاثیرگذاری عوامل اصلی است که امکان تغییر شرایط و سیاست‌گذاری واقع بینانه پدید می‌آید. نکته اینجاست که استفاده از دستاوردهای مثبت علم اقتصاد به معنای نفی هویت علمی اقتصاد اسلامی نیست و این هر دو می‌توانند رابطه تکاملی داشته باشند. تنها در این شرایط است که نظریه‌های اقتصاد اسلامی از "اثر بخشی" لازم برخوردار خواهد بود. به تعبیر شهید مطهری:

"قوانین اقتصاد اسلامی نمی‌تواند و نباید بر خلاف اصول اولیه اقتصاد نظری باشد، چه در غیر این صورت شکست یا رکود و سرانجام مرگ اقتصادی این جامعه حتمی است." (مطهری، ۱۳۸۷)

بنابراین اقتصاد اسلامی هم دارای مکتب و نظام اقتصادی است و هم از ماهیت علمی برخوردار است و بر اساس این ویژگی‌ها جوامع اسلامی قادرند با تکیه به معارف غنی اسلام به حل مشکلات اقتصاد امروزی همت گمارند.

علم اقتصاد اسلامی تنها در ۳ یا ۴ دهه اخیر رشد و پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته است. اقتصاد اسلامی می‌کوشد تا ریشه مسائل و موضوعات اقتصادی را تحلیل کند و به یک راه حل علمی در قالب قوانین و ارزش‌های اسلامی برسد که متناسب با وضعیت جوامع اسلامی جدید باشد.

شمار افراد، دانشگاه‌ها و سازمان‌هایی که در تکامل علم اقتصاد اسلامی مشارکت دارند، نسبتاً کم می‌باشد. زیرا بسیاری از دول اسلامی، اسلام را به خاطر دعوت به عدالت اجتماعی و اقتصادی و مسئولیت سیاسی به عنوان تهدیدی بر بقای خود می‌دانند، لیکن نسبت به حمایت مادی یا معنوی از علوم اجتماعی اسلام بی‌تفاوت می‌باشند.

علمای فراوانی همچون ابویوسف (۷۹۸م) مسعودی (۹۵۷م) المواردی (۱۰۵۴م) غزالی (۱۱۱۱م) و ابن خلدون (۱۴۰۶م) تلاش‌های ارزشمندی را در ترویج علم اقتصاد اسلامی که موضوعی بین رشته‌ای با لحاظ جهان بینی اسلامی برگرفته از آیات قرآن و نظرات فقها، تاریخ‌شناسان و فلاسفه اجتماعی سیاسی و اخلاقی می‌باشد را انجام داده‌اند. نظام اقتصاد اسلامی در تعریف عبارتست از: مجموعه قواعد کلی آرایه شده در اسلام در زمینه روش تنظیم حیات اقتصادی و حل مشکلات اقتصادی، در راستای تامین عدالت اجتماعی.

اقتصاد اسلامی رشته‌ای از دانش است که به تحقق رفاه بشر از طریق نوعی تخصیص و توزیع منابع کمیاب که بامقصد شریعت سازگار است کمک می‌کند، بدون اینکه آزادی فردی را بی‌جهت محدود کند، عدم تعادل‌های اقتصاد کلان و زیست محیطی مستمر شود یا همبستگی اجتماعی و خانوادگی یا بافت اخلاقی جامعه را تضعیف کند. (chapra: ۱۹۹۱)

عبدالرحمن یسری (۲۰۰۲) اقتصاد اسلامی را این‌گونه تعریف می‌کند: «علمی است که بهترین روش استفاده از همه منابع اقتصادی موجود عطا شده از سوی خداوند باهدف دستیابی به حداکثر کالا و خدمات حلال که برای اجتماع امروز و آینده لازم است را بیان می‌کند و توزیع عادلانه این تولیدات در چارچوب شریعت و مقاصد آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد.» (نصر ۱۳۵۰)

دو اصل عمده اسلامی شکل دهنده‌ی مبنای اقتصاد اسلامی است. مهم‌ترین اصل، توحید و یگانگی خداوند است. دومین اصل مهم عدالت است. عدالت امر به انصاف میان برادران و خواهران مسلمان است و می‌توان از آن به عنوان منطق نهفته در ورای بسیاری از جنبه‌های اقتصاد اسلامی یاد نمود.

اسلام ارزش‌های اخلاقی برادری بین انسان‌ها و عدالت اجتماعی - اقتصادی را در اولویت اول اهمیت خود قرار می‌دهد، نه اینکه بدواً تکیه بر حکومت یا بازار نماید. ولی در مرحله بعد با ادغام نقش‌های بازار، نهادها، ارزش‌ها، خانواده، جامعه و حکومت در راه رسیدن به رفاه همه افراد گام برمی‌دارد. اسلام تأکید فراوانی بر تغییرات اجتماعی از خلال اصلاح فرد و جامعه دارد، بدون اینکه همچون نظام بازار یا حکومت بخواهد بی‌عدالتی را همیشگی گرداند. پیامبران تنها به ارائه ارزش‌ها اهتمام نداشتند، بلکه در راه اصلاح جوامع خود متحمل سختی‌ها می‌نشدند. لذا اصلاح سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در راس پیام

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارديبهشت و خرداد ۱۳۹۳

اسلام قرار دارد. باور اسلام این است که زندگی صالحانه در جهت ایجاد تعادل بین منافع افراد و جامعه می باشد و می تواند اهداف شریعت که همانا از مهم‌ترین آنها «عدالت اقتصادی» و «رفاه» تمامی مخلوقات خداوند است را محقق نماید، و از طرفی هم اسلام بکاربردن اجبار در تعالی بخشیدن اخلاق را مردود می شمارد. (بقره ۲۵۶ کهف ۲۹)

اجرای نظام اقتصادی اسلام با نظارت و ارشاد حاکم اسلامی صورت می گیرد زیرا حاکم اسلامی و ولی امر مسلمین نسبت به همه امور و شئون مسلمانان و از جمله فعالیت های اقتصادی دارای ولایت است.

در مقایسه بین اقتصاد اسلامی و اقتصاد غربی می توان بیان داشت که ماهیت منع بهره در اقتصاد اسلامی و ضرورت وجود آن در اقتصاد سرمایه داری بزرگترین وجه اختلاف بین دو سیستم سرمایه داری و اسلامی است. اختلاف دیگر بین این دو نظام رفتار مصرف کننده است. مصرف کننده در سیستم سرمایه داری بر اساس تابع مطلوبیت که بیانگر این است که داشتن بیشتر از هر چیز بهتر است عمل می نماید. از این رفتار به «بیشینه سازی رضایت» یاد می شود که مورد تقبیح اقتصاد اسلامی می باشد. در عوض از مصرف کننده در اقتصاد اسلامی انتظار می رود که بر اساس بیشینه سازی رضایت الهی تصمیم بگیرد..

مشخصات نظام اقتصادی اسلامی رابه صورت زیر می توان بیان نمود (پیغامی، ۱۳۸۸: ۵۱):

حل مشکلات اقتصادی، وسیله ای برای نیل به جامعه اسلامی (وسیله ای برای رسیدن به اهداف عالیه اسلامی)	اهمیت اقتصادی
علمی، تطبیق تئوری ها بر حقایق	روش
تحلیلی، وسیع و جامع	میدان عمل
موجودی بصیر و مختار، قابل تربیت، مقید و مقید	فطرت انسان
تکاملی و پویا	تغییر و تحول
مالکیت چندگونه ای، خصوصی، دولتی و مالکیت عمومی	مالکیت و کنترل وسایل تولید
دولت اسلامی، تعاونی ها، بخش خصوصی	مکان قدرت اقتصادی
انکا بر تعاون و پیگیری منافع اجتماعی و اقتصادی در رابطه بارفاه و مصالح جامعه	نظام انگیزشی

ترکیبی از تمرکز و عدم تمرکز	سازمان قدرت اقتصادی
ترکیبی از رقابت سالم و سازنده در نظام قیمت ها، دادوستدهای متقابل، توزیع و تعدیل ثروت و نظارت آگاهانه بر بازار از طریق برنامه ریزی دولتی	فرایند اجتماعی برای هماهنگی و تصمیم گیری اقتصادی
درآمدبر اساس کار، نیاز و مالکیت توزیع می شود.	توزیع ثروت و درآمد
نه گرایشی است و نه دگماتیسم، بلکه اسلامی است.	ایدئولوژی
دولت وسیله ای است لازم و کارا برای رسیدن به اهداف اقتصاد اسلامی	دولت

تحریم های اقتصادی

تحریم های اقتصادی به طور کلی جریمه های اقتصادی در تلاش برای تغییر رفتار سیاسی یک دولت محسوب می شوند. هنری بنین و رابرت گیپلین^۴، تحریم را به عنوان "دستکاری روابط اقتصادی به منظور دست یا بی به اهداف سیاسی" توصیف می کنند که به منظور ناگزیر کردن جامعه به تغییر سیاست یا حکومت خود، آن را تهدید به تنبیه اقتصادی می کند. تحریم های اقتصادی، تاریخی بلند مدت داشته به طوری که در فاصله جنگ جهانی اول تا سال 1990 یعنی در طول نزدیک به 75 سال در مجموع 115 تحریم اقتصادی علیه کشورهای مختلف تصویب و به اجرا گذاشته شده است، که به طور متوسط برابر 1,5 تحریم در سال است. از سال 1990 به دنبال فروپاشی اتحاد شوروی و پایان جنگ سرد کاربرد سیاست تحریم اقتصادی به شدت افزایش یافته است که دولت آمریکا بزرگترین سهم را در کاربرد سیاست های تحریم اقتصادی داشته است. طی دوره 1990-1918 دولت آمریکا مسئول 77 مورد از کل 115 تحریم اقتصادی - جهان یعنی 67 درصد تحریم ها بوده و طی دوره 1990-1999 سهم این کشور در کل تحریم ها به 92 درصد افزایش یافته است.

کشور ایران نیز از سالهای اولیه پس از پیروزی انقلاب و بعد از آن بارها از طرف این کشور به بهانه های مختلف از جمله تلاش در جهت دست یا بی به سلاح های هسته ای، حمایت از گروه های تروریستی، همراهی نکردن سیاست های صلح خاورمیانه و ... مورد تحریم های مختلف از جمله تحریم های اقتصادی قرار گرفته است. اگرچه همانطور که

^۴Henri Benin and Rabert Geplin

قرآن کریم بیان می‌دارد: سرنوشت افراد و جوامع بشری در گرو اراده، تصمیم و اقدام خود آنان می‌باشد. (رعد ۱۱)

اهداف تحریم‌های اقتصادی

اهداف مختلفی برای اعمال تحریم‌های اقتصادی بیان شده است که مهمترین آنها عبارتند از:

الف: بی‌ثبات کردن حکومتی که اگرچه الزاما از هنجارهای رفتار بین‌المللی سرپیچی نکرده و یا به نقض قوانین بین‌المللی نپرداخته است، اما خاری در چشم یک یا تعداد بیشتری از اعضای نظام بین‌الملل است.

ب- مجبور کردن یک حکومت به اعمال تغییر در یک جنبه از سیاست داخلی اش، به عنوان مثال

تحریم‌های اعمال شده بر ضد آفریقای جنوبی در مخالفت با سیاست تبعیض نژادی.

ج- فشار وارد کردن بر یک حکومت برای تغییر یک عنصر خاص از سیاست خارجی اش که ناقض

قوانین بین‌المللی شناخته می‌شود. باید اذعان داشت هرچند گفته می‌شود، تحریم‌های اقتصادی ابزار موجه تر و اخلاقی تری نسبت به ابزارهای نظامی است اما به واقع آنها شکل دیگری از سیاست قدرت را به نمایش می‌گذارند که متأسفانه توسط چند کشور که خود ناقض اصلی حقوق بشر هستند ارائه و اجرا می‌شود.

آثار تحریم بر اقتصاد کشورها

بنا بر پاره‌ای از آمارها، تحریم‌های اقتصادی کشورها بنا بر دلایل زیر تنها در 34 درصد موارد موفق بوده و مقاصد تحریم‌کنندگان را تامین کرده است: (عابدینی: 1386)

1- روند جهانی شدن و رشد فزاینده تجارت بین‌المللی موجب شده است که هر کشور بتواند

نیازهای اقتصادی خود را از کشورهای متعددی تامین نماید.

2- چیره شدن جنگ سرد بر مناسبات بین‌المللی طی دوره 1945-1990، کسب اجماع و توافق لازم را برای اعمال تحریم‌های همه‌جانبه سازمان ملل دشوار نمود.

3- رشد سریع و نسجیده کاربرد سیاست‌های تحریم اقتصادی پس از دهه 1990.

به هر حال، اعمال تحریم‌ها به ویژه تحریم‌های مالی آثار خود را بر اقتصاد کشورها به صورت مختلف نشان داده که در ذیل به پاره‌ای از آنها اشاره می‌شود:

الف - عدم دست‌یابی به عوامل تولید نظیر منابع سرمایه‌ای، تکنولوژی، مواد اولیه، نیروی انسانی ماهر از عرصه بین‌الملل که منجر به کاهش رشد اقتصادی و پویایی آن می‌شود. در این بخش بیشترین ضربه متوجه بخش صنعت بوده که در بهترین شرایط، افزایش در هزینه‌ها را به سبب تامین موارد فوق از طریق واسطه‌ها و بازار سیاه متحمل خواهد شد. ب - کاهش حضور در بازارهای بین‌المللی و قدرت رقابت‌پذیری اقتصاد که منجر به فاصله رشد

اقتصادی با سایر کشورها می‌شود. در این مقوله بیشتر بخش بازرگانی به سبب عدم امکان فروش تولیدات صادراتی مورد زیان واقع خواهد شد.

ج - آثار تورمی و افزایش سطح قیمت‌ها، رکود و بیکاری.

د - افزایش معضل مفاسد اقتصادی نظیر قاچاق، فرار مالیاتی، احتکار، خروج ارز و .... که بعضاً فشار آنها بیشتر از آثار خود تحریم است.

مقابله با تحریم‌ها با تکیه بر مفاهیم اقتصاد اسلامی

خداوند متعال در بسیاری از موارد از مسلمانان خواسته است که تاریخ را مطالعه کرده و در مورد آن تأمل نمایند تا منطبق وقایع تاریخی را درک کنند. قرآن کریم در آیه‌های ۱۳۷-۱۳۸ آل عمران ۴۶-۴۵ حج، ۵۸ قصص، ۱۱۲ نحل، ۱۹-۱۶ سبأ و ۲۵۱ بقره به این مسأله اشاره کرده است. مفهوم این دعوت قرآنی به مطالعه تاریخ این است که همیشه مبارزه بین حق و باطل در سرتاسر تاریخ بشریت ادامه داشته است. نیروهای فسق و فساد همچنان روبه افزایش هستند اما در این روند کسانی پیروزمی‌شوند که از حق دفاع کنند. (اسراء: ۱۸) خداوند در سوره توبه آیه ۲۸ می‌فرماید: نیازمندی‌های اقتصادی عاملی در جهت وابستگی اقتصادی و در نهایت وابستگی سیاسی و فرهنگی می‌شود و مومنان و جامعه ایمانی باید به هوش باشند تا با جهاد اقتصادی و تلاش، خود را از این وابستگی نجات دهند و اجازه ندهند تا دشمن با سوء استفاده از نیازهای اقتصادی و وابستگی اقتصادی سرنوشت امت و جامعه ایمانی را در اختیار گیرد و سیاست‌های نظامی، فرهنگی و سیاسی جامعه را تحت سلطه خود در آورد زیرا، یک مسلمان فقط با سر تعظیم در مقابل قانون الهی به آرامش می‌رسد و با

استناد به آیه ۶۲ یونس به این ادراک دست یافته است که دوستان و اولیای خدا نه ترسی دارند و نه غمگین می شوند.

از طرفی برطبق موازین اسلامی، گاهی مصالح سیاسی و اجتماعی جامعه اقتصادی کند که مصرف برخی از کالاهایی که از کشورهای غیراسلامی وارد می شود تحریم شود. مثلاً در صورتی که روابط اقتصادی - سیاسی این نوع کشورها موجب تسلط دشمنان اسلام بر مسلمین گردد و زمینه اسارت سیاسی یا اقتصادی، توهین و تحقیر مسلمانان را موجب شود بر ولی امر مسلمین واجب است که مصرف کالاها و تجارت با اینگونه کشورها را تحریم کند و بر مسلمانان نیز واجب است که با تبعیت از دستورات ولی امر خود از استقلال و موجودیت سیاسی - اقتصادی خود دفاع نمایند.

تعاریف اقتصاد مقاومتی

در تبیین مفهوم اقتصاد مقاومتی تعاریف مختلفی از اقتصاد می تواند صورت بگیرد که بارزترین و مهمترین آن اقتصاد الگو می باشد.

اقتصاد موازی: تعریف اول از اقتصاد مقاومتی به مثابه‌ی «اقتصاد موازی» است؛ یعنی همان‌طور که انقلاب اسلامی ایران با توجه به نیاز خود به نهادهایی با روحیه و عملکرد انقلابی، اقدام به تأسیس نهادهایی مانند کمیته‌ی امداد، جهاد سازندگی، سپاه پاسداران و بنیاد مسکن نمود، امروز نیز بایستی برای تأمین اهداف انقلاب، این پروژه را ادامه داده و تکمیل کند؛ چرا که انقلاب اسلامی به اقتصاد مقاومتی و به نهادسازی‌های مقاومتی در اقتصاد نیاز دارد که چه بسا ماهیتاً از عهده‌ی نهادهای رسمی اقتصادی بر نمی‌آید، پس باید نهادهایی موازی برای این کار ویژه ایجاد کند.

اقتصاد ترمیمی: تعریف دوم از اقتصاد مقاومتی عبارت از اقتصادی است که در پی «مقاوم‌سازی»، «آسیب‌زدایی»، «خلل‌گیری» و «ترمیم» ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی است. این رویکرد به دنبال آن هست که با بازتعریف سیاست‌های نهادهای موجود، کاری کند که انتظارات اقتصادی جامعه را برآورد. مثلاً در این تعریف، ما از بانک مرکزی یا وزارت بازرگانی می‌خواهیم که کانون‌های ضعف و بحران را در نظام اقتصادی کشور شناسایی کنند و خود را بر اساس شرایط جدید اقتصادی، تحریم‌ها یا نیازهای انقلاب اسلامی بازتعریف نمایند و در نتیجه عملکردی جهادی ارائه دهند.

اقتصاد دفاعی: تعریف سوم از اقتصاد مقاومتی، متوجه «هجمه‌شناسی»، «آفندشناسی» و «پدافندشناسی» ما در برابر آن هجمه است. یعنی باید ابتدا بررسی شود که مخالفان کشور ایران حمله به اقتصاد ایران و اخلال در آن را چگونه و با چه ابزارهایی صورت می‌دهند. بنابراین وقتی به اقتصاد مقاومتی دست یافته‌ایم که ابزارها و شیوه‌های هجمه‌ی دشمن را پیشاپیش شناخته باشیم و بر اساس آنها استراتژی مقاومت خود را علیه آنان تدوین و اجرا کنیم. بدیهی است تا آفند دشمن شناخته نشود، مقاومت متناسب با آن نیز طراحی و اجرا نخواهد شد.

اقتصاد الگو: چهارمین تعریف نیز این است که اساساً اقتصاد مقاومتی یک رویکرد کوتاه‌مدت سلبی و اقدامی صرفاً پدافندی نیست؛ بر خلاف سه تعریف قبلی که اقتصاد مقاومتی را یا پدافندی یا کوتاه‌مدت می‌دانستند، این رویکرد چشم‌اندازی کلان به اقتصاد دارد و یک اقدام بلندمدت را شامل می‌شود. (مهرآیین ۱۳۹۰)

این تعریف هم که به نظر می‌رسد دور از دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب نیست، رویکردی ایجابی و دوراندیشانه دارد. در این رویکرد، در پی «اقتصاد ایده‌آلی» هستیم که هم اسلامی باشد و هم موجبات پیشرفت کشورهای اسلامی راحتی در زمان تحریم فراهم سازد؛ اقتصادی که برای جهان اسلام الهام بخش و کارآمد بوده و زمینه‌ساز تشکیل «تمدن بزرگ اسلامی» باشد. بدین معنا اساساً در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، یکی از مؤلفه‌های مهم الگو می‌باید متضمن مقاومت و تحقق آن باشد. در این مقوله است که اقتصاد مقاومتی مشتمل بر اقتصاد کارآفرینی و ریسک‌پذیری و نوآوری می‌شود.

جستجوی راه کارهای اقتصاد مقاومتی در مفاهیم و اصول اقتصاد اسلامی

توجه به ترکیب «اقتصاد مقاومتی» نیز باید ریشه‌ای و زیربنایی باشد. از جمله رویکردهای زیربنایی و اساسی، توجه دانش محور به مسائل است. امروزه سلاح اصلی درمیدانگاه جهانی رقابت، اطلاعات و دانش فنی همراه بامدیریتی خردمند و هوشیار است تا بتوان از امکانات موجود بیشترین منافع ملی را تأمین کرد. در این راستا شناسایی امکاناتی که متضمن منافع متقابل می‌باشد و در میان مدت و بلندمدت امکان دگرگونی روابط به سود استقلال اقتصادی، علمی و تکنولوژیکی رافراهم می‌سازد، ضروری است.

در حدیثی آمده است: «ان العلم ینفعک معه قلیل العمل و کثیره و ان الجهل لا ینفعک معه قلیل العمل و لا کثیره»؛ کاری که با علم قرین است، اندک و بسیار آن سودمند است و کاری که با نادانی قرین است، نه اندک آن سود می‌دهد و نه بسیار آن.

و در روایت دیگری آمده است: هر کس بی علم کار کند، بیش از آن که اصلاح کند، فساد خواهد کرد؛ بنا براین لازم است این همت در کارشناسان و مسئولین یک کشور اسلامی پدید آید که در پیگیری مباحث مربوط به «اقتصاد مقاومتی» از سطحی‌نگری و روزمرگی بر حذر بوده؛ افزون بر این که توجه به اسناد بالادستی مانند قانون اساسی، چشم انداز بیست ساله و برنامه‌های پنج ساله، بخشی از منابع مهم - که محل رجوع برنامه ریزان و مجریان خواهد بود - با طراحی نشست‌ها و برنامه‌های علمی و پژوهشی، زمینه تدوین دروس مرتبط با آن را در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها به وجود آورند.

از جمله مسائل مهم در یک مبارزه اقتصادی، توجه به تولید با همت و تلاشی مضاعف در راستای کم کردن وابستگی‌های وارداتی و تأمین نیازهای داخلی در حد توان است. شاید نخستین برداشت در این مطلب، مخاطب را قشر زحمتکش و کوشای کارگر نمایاند، در حالی که سابقه نشان داده، این قشر در کنار مدیریت و برنامه ریزی مناسب، کارآیی بالایی داشته و یکی از ارکان مثلث سرمایه، کار و مشتری است و اگر اهمیت بیشتری از آن دو نداشته باشد، قطعاً کمتر هم نیست.

تلاش جهادگونه در برنامه‌ریزی دقیق و به‌کارگیری نیروهای متعهد و متخصص در تولیدات و افزایش کیفیت محصولات با بهینه‌سازی دستگاه‌ها و توجه کامل و همه‌جانبه به همه خدمات مورد نیاز فرایند تولید از آموزش، بیمه، بهداشت، تبلیغات، بسته بندی، نگهداری و... می‌تواند در زمره این تلاش جهادگونه قرار بگیرد.

الف: عدالت محوری

عدالت سرلوحه اهداف اجتماعی پیامبران بوده است: «ای کسانی که ایمان آورده اید؛ به عدل و داد برخیزید و در راه رضای خدا (موافق حکم خدا) گواهی دهید.» (نساء ۱۳۵) «به راستی که پیامبران مان را پدید آورده‌اند تا راه روشن‌گر فرستادیم و به همراه آنها کتاب آسمانی و میزان فرو فرستادیم تا مردم به دادگری برخیزند.» (حدید ۲۵)

عدالت مفهومی وابسته و متکی به زمینه و موقعیت است، یعنی، عدالت منصفانه از اصولی کلی پیروی می کند، اما این اصول به مجموعه ای از افراد و متغیرهایی نیاز دارد که زمینه آن رافراهم آورند. (مائده ۸) یکی از معیارهای قضاوت در مورد مناسب بودن یک الگوی توسعه این است که تاچه حد به مساله «عدالت» توجه کرده است.

خداوند در آیات متعددی از قرآن به طور صریح، امر به قسط و عدل نموده است. (نحل ۹۰، اعراف ۲۹) امام صادق (ع) نیز درباره عدالت می فرمایند: «عدل چقدر وسیع است. سپس فرمودند: به تحقیق هرگاه میان مردم عدالت اجرا شود بی نیاز می شوند.» (حرعاملی، ۱۳۹۱: ۵۴۵) امام کاظم نیز در این باره می فرمایند: «اگر در میان مردم عدالت برقرار شود مستغنی می شوند، سپس فرمودند: همانا عدل از غسل شیرینتر است و عدالت نمی کند مگر کسی که عدالت را خوب می داند.» (کلینی، ۱۴۰۱: ۶۰)

در تعالیم دینی اسلام مفاهیم با این مضمون زیاد است که: «برنامه ریزی کنید تا همگی ثروتمند زندگی کنید و فقیر» که بی شک این حکمت ها بر ضرورت پس انداز و سرمایه گذاری تاکید دارند تا نسل های آتی و فرزندان خانواده های امروز نیز بتوانند زندگی سعادت مندانه ای را تجربه کنند. بنابراین می توان این گونه نتیجه گرفت که مکتب اقتصادی اسلام تنها عدالت مقطعی را مورد توجه قرار نداده و به نسل های آتی نیز توجه خاصی مبذول داشته است. مکتب اسلام به آزادی افراد و کشورها در همه ی زمینه ها از جمله تولید، مصرف و تجارت معتقد است اما این آزادی را به برپایی عدالت اجتماعی مقید می داند. دولت اسلامی بر اساس اختیارات خود لازم است وضعیت های عدم تعادل در عدالت اجتماعی را شناسایی کرده و با اتخاذ تمهیدات مناسب به منظور حفظ عدالت اجتماعی از آنان پیشگیری نماید. عدالت اجتماعی در بعد اقتصادی از نظر اسلام با تعدیل ثروت اغنیاء و تامین زندگی متوسط اجتماعی برای همه افراد جامعه تحقق می یابد. اسلام برای از بین بردن فاصله های فاحش ثروت و درآمد با دو کار همزمان اقدام به برقراری عدالت اقتصادی می کند، از طرفی با تحدید و کنترل ثروت اغنیاء تعدیل ثروت را برقرار می سازد و از طرف دیگر با ایجاد تامین اجتماعی، سطح متوسطی از زندگی را برای نیازمندان فراهم می آورد.

ب : تولید

مهمترین بخشی که باعث ایجاد یک شکوفایی پایدار در اقتصاد یک کشور می شود، بخش تولید است به خصوص آن بخش از اقتصاد تولیدی که متکی به دانش و توکل باشد. زیرا تولید علاوه بر برخورداری همگان از منافع عمومی موجب جلوگیری از افزایش بیکاری، تامین رفاه در حد قابل قبول و اولویت استفاده از منابع داخلی و جلوگیری از واردات بی رویه می شود. توسعه اقتصادی، بهبود و گسترش عوامل دخیل در ظرفیت تولیدی؛ اعم از نیروی کار، زمین، سرمایه، و تکنولوژی در سطح ملی می باشد.

بنا بر نظر شهید آیت اله سید محمد باقر صدر، در اقتصاد اسلامی بر خلاف نظام سرمایه داری که در آن افزایش تولید هدف می باشد هرگز ثروت اندوزی و فزونی تولید به عنوان یک آرمان نبوده، بلکه تولید وسیله ایجاد رفاه، آسایش و برپایی عدالت اجتماعی است. از این رو هر چند در نظام سرمایه داری تولید همواره تابع تقاضا بوده که در نهایت با ایجاد تقاضاهای کاذب موجب ایجاد کالاهای لوکس و یا بیهوده می شود، در اقتصاد اسلامی حرکت تولید قبل از هر چیز بر پایه نیازهای واقعی مردم و فراوانی مواد لازم و کالاهای اساسی برای زندگی هر فرد صورت می پذیرد. از سوی دیگر اقتصاد اسلامی با تولید وسایل تجملی یا کالاهایی که موجب اسرافکاری در جامعه گردد شدیداً مخالف است.

بدین سبب تولید در جوامع سرمایه داری با خطر تورم های ساختگی همراه است، زیرا حرکت تولیدی در آن جوامع تابع مقدار تقاضایی بوده که همیشه واقعی نیست، بلکه به جهت حضور دلال ها و سرمایه داران واسطه از طریق خرید و احتکار کالاها همواره تقاضا ساختگی وجود داشته که در اصل تقاضای مصرف کننده نیست. به عبارتی دیگر صاحبان کالا با ایجاد بازارهای ساختگی و بهره گیری از شیوه های بازاریابی و تبلیغات برای فروش بیشتر تلاش می کنند تا سیطره استعماری خود را گسترش داده و از این طریق کشورها را به نظام های تک محصولی تبدیل نمایند، تا در وهله اول بازار فروش کالاهایشان فزونتر شده و در مرحله بعد به هنگام ضرورت با جلوگیری از عرضه، حکومت ها را به زانو در آورند و این درست همان نکته ای است که اساس تحریم ها را به روشنی بیان می کند. نکته دیگر قابل بحث، بررسی عوامل تولید است، با اینکه تصور اقتصاددانان بدبین غربی این است که هرچه زمان پیشتر رود نیازها افزونتر و امکانات کمتر می شود، روایات اسلامی در مورد جامعه جهانی حضرت مهدی (عج) خلاف این تصور را ترسیم می کند و نسبت به آینده زندگی بشریت خوشبینی فوق العاده ای نشان می دهد. در روایتی ابوسعید خدری، از پیامبر اکرم (ص) نقل

کرده است که فرمود: «امت من در زمان مهدی (عج) به گونه ای از نعمت برخوردار می شود که هرگز پیش از آن مشابه آن بهره مند نبوده است، آسمان پی در پی می بارد و زمین از رویدندنیهایش هیچ فروگذار نمی کند.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۴۸) خداوند منابع کافی برای مخلوقات خویش فراهم آورده است، بنابراین کمیابی ممکن است که یابه علت فقدان بهره گیری صحیح از مواهب طبیعی حاصل شود و یا در اثر یک توزیع نامتوازن. (فصلت ۱۰) در نظام های سرمایه داری عوامل تولید (شامل نیروی کار، سرمایه و فناوری) دارای ضریب فنی ارزش یکسانی در تولید می باشند، لیکن در اقتصاد اسلامی اهمیت بیشتری برای نیروی کار قایل شده و در واقع نیروی کار راصاحب اصلی تولید و دو عامل دیگر را به عنوان کمک به اهداف تولیدی دانسته که صاحب سرمایه و مالک ابزار تولید، در شکل های مختلف می توانند فعالیت نمایند و تابع قراردادهای مختلف و مشروع باشند.

تعداد زیادی نهاد در جوامع انسانی وجود دارد که بر افراد و تولیدات اجتماعی تاثیر گذار می باشند، بازار تنهاییکی از آنهاست. خانواده، جامعه و دولت از این قبیل نهادها می باشند. شاید خانواده مهمترین آنهاست، زیرا که برای بازار و دولت نیروی انسانی فراهم می آورد. خانواده اولین نهادی است که سلايق و ترجیحات افراد و مسئولیت پذیری والگوی رفتاری آنها در آن شکل می پذیرد. لذا سلامت خانواده و همبستگی آن اهمیت فوق العاده ی دارد. رشد و تقویت انگیزه تامین منافع ملی باتاکید بر هویت و فرهنگ ملی می تواند نیروی های خلاق را در فعالیت های تولیدی و دستیابی به تکنولوژی مورد نیاز به کار اندازد. الگوی توسعه اقتصاد اسلامی مستقل، به جمعیت کشور به عنوان منبعی که هرگونه توسعه به وسیله آنان و برای آنان صورت می گیرد. در این الگو افزایش جمعیت هدف نیست و برقراری تناسب های مطلوب بین منابع طبیعی و انسانی باهدف ارتقاء همه جانبه انسان مورد توجه است. ساختار جمعیت، پراکندگی و چگونگی فعالیت اقتصادی واجتماعی آن، از عوامل تعیین کننده برای پیش نگرى های اقتصادی - اجتماعی است. این الگو چنان دگرگونی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، کمی، کیفی و مادی و معنوی را در جامعه پدید می آورد که ضمن قطع وابستگی های گوناگون به خارج، جریان خروج و فرار سرمایه ها و مغزها را از کشور به انباشت سرمایه در داخل کشور تبدیل می کند و کشور را در جرگه کشورهای توسعه یافته قرار می دهد. استقلال اقتصادی آنست که یک جامعه در تامین منافع اقتصادی خود به جوامع دیگر متکی نبوده، زمام امور اقتصادی آن نیز در دست دیگران نباشد

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارت ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداو، ۱۳۹۳

وسرمایه، کارشناس و امکانات سایر جوامع اقتصاد آن را به حرکت در نیاورد. قرآن کریم بیان می‌دارد که خداوند هیچ راه تسلطی از سوی کافران بر مسلمانان قرار نداده است و مسلمانان همیشه اگر سعی و تلاش نمایند و پویا باشند در همه موارد از جمله اقتصاد مستقل خواهند بود. (نساء ۱۴۱ انفال ۶۰) قرآن کریم به صورت صریح در آیاتی همچون اسراء ۱۲، قصص ۷۳، جمعه ۱۰، بقره ۱۹۸ و ۱۸۸، ملک ۱۵ مسلمانان را اعم از مرد و زن به کار و تولید سفارش کرده است.

بنابراین به روشنی مشخص می‌شود که تولید در اقتصاد مقاومتی، مبتنی بر مفاهیم بنیادین اقتصاد اسلامی، اولاً بر اساس تقاضای واقعی مصرف‌کننده و توجه به تولید کالاهای اساسی و محصولات استراتژیک و زیربنایی و با اجتناب از تجمل‌گرایی صورت پذیرفته و ثانیاً نقش مهم نیروی کار و توجه ویژه دولت به تامین خواسته‌های این قشر به عنوان اساسی‌ترین عامل تولید بیش از پیش می‌بایست مورد توجه واقع شده و استفاده از نیروی کار جهادی پر تلاش و بهره‌ور داخلی در دستور کار قرار گیرد.

امام علی - علیه السلام می‌فرماید: «لَا تَطْلُبُ سُرْعَةَ الْعَمَلِ وَ اطْلُبْ تَجْوِيدَهُ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَا يَسْأَلُونَ فِي «كَمْ فَرَعًا مِنَ الْعَمَلِ»؟ إِنَّمَا يَسْأَلُونَ عَنِ جَوْدَةِ صَنْعَتِهِ»؛ به دنبال سرعت در انجام دادن کار مباش، بلکه کیفیت خوب را بجوی. مردم نمی‌پرسند: «در چند روز کار را به پایان برده است؟» بلکه در پی خوبی و نیکویی محصول کارند.

همچنین آن حضرت درجایی دیگر می‌فرماید: «هرکس آب وزمینی داشته باشد و فقیر باشد از رحمت خداوند دور می‌گردد.»

امام صادق - علیه السلام همچنین درباره ویژگی‌های یک تولیدکننده می‌فرماید: «كُلُّ ذِي صِنَاعَةٍ مُضْطَرٌّ إِلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ يَجْتَلِبُ بِهَا الْمَكْسَبَ وَ هُوَ أَنْ يَكُونَ حَادِقًا بِعَمَلِهِ مُؤَدِّيًّا لِلْأَمَانَةِ فِيهِ مُسْتَمِيلاً لِمَنْ اسْتَعْمَلَهُ.»

هر صنعتگر از سه ویژگی گزیر ندارد تا با آنها کسبش را رونق بخشد: در کارش زبردست باشد، امانت دار باشد و نظر مشتری خود را [تأمین و] به خود جلب کند. (مجلسی، ۱۴۰۸: ۹۸-۱۰۰)

یکی دیگر از نکاتی که لازم است در مبحث اقتصاد مقاومتی مورد توجه قرار گیرد برنامه ریزی و پیشرفت در حوزه فناوری و ابزار تولید است. استفاده عالمانه و بهینه از منابع درامر تولید مستلزم افزایش دانش فنی و ابزار آلات پیشرفته می‌باشد. لذا تولید علم و نوآوری

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدی‌بشت و خردلو ۱۳۹۳

در مراکز دانشگاهی و پژوهشی می‌بایست روند سریع تری پیدا کرده و تحقیقات کاربردی در اولویت قرار گیرند. نیل به این هدف، افزایش بهره‌وری در تولید، کاهش بهای تمام شده محصولات، ارتقای کیفیت محصولات و در نهایت رقابت پذیری با محصولات خارجی و کاهش واردات را به همراه خواهد داشت.

نکته اساسی که در برقراری سیستم اقتصاد مقاومتی باید به آن توجه ویژه ای نمود اجتناب از حرکت به سوی اقتصاد مبتنی بر تولید تک محصولی است. غنی بودن منابع سرشار نفت و گاز کشور هرچند می‌تواند به عنوان یک مزیت در اعمال فشار بر کشورهای متخاصم به کار رود،

لیکن به همان نسبت قادر خواهد بود به سبب فقدان تکنولوژی‌های لازم جهت استخراج مناسب و توسعه صنایع تبدیلی با هدف ایجاد ارزش افزوده به عنوان ابزاری برای اعمال فشار دیگر کشورها بر اقتصاد کشور به کار گرفته شود. بدیهی است ارتقاء سطح تولید داخلی، افزایش اشتغال، کاهش تورم، خشکاندن ریشه‌های فقر و کاهش آسیب‌های اجتماعی، در بلندمدت رشد و شکوفایی اقتصاد را به همراه خواهد داشت.

پ: مصرف

در آیات و روایات، بخش بزرگی از مباحث اقتصادی، به چگونگی مصرف و رسیدن به الگوی صحیح و درست و معتدل از آن پرداخته است. در پارادایم اسلامی سعادت انسان مبتنی بر حداکثر کردن ثروت و مصرف انگاشته نمی‌شود بلکه سعادت وی مستلزم برآورده کردن متوازن نیازهای مادی و معنوی شخصیت انسان است. آیات و احادیث فراوانی نیز وجود دارد که استفاده و مصرف مال برای اهداف عالی و پسندیده مورد تشویق و حمایت قرار گرفته و حتی آن را برای برقراری جامعه و بقای آن ضروری و واجب دانسته شده است و از آن در قرآن به

عنوان نعمت الهی (انفال ۵۳، ابراهیم ۳۴، نحل ۸۱، ۱۸ و ۱۴ از مر ۸ و ۴۹) رزق (بقره ۶۰، یونس ۵۹، عد ۲۶، اسراء ۳۰، قصص ۸۲، عنکبوت ۱۷ و ۶۲، روم ۳۷) طیبیات (مائده ۸۷، ۵، ۴، اعراف ۱۵۷، انفال ۲۶، یونس ۹۳، نحل ۱۷۲، اسراء ۷۰) فضل (بقره ۲۵۳، آل عمران ۱۷۴، نساء ۵۴ و ۵۹، انعام ۸۶، نور ۲۲، جمعه ۱۰، مزمل ۲۰) رحمت (یونس ۲۱، هود ۹، اسراء ۱۰۰، روم ۳۳ و ۳۶، فاطر ۲، مر ۴۸، فصلت ۵۰، شوری ۴۸) خیر (بقره ۲۷۳، ۲۷۲، ۲۱۵، ۱۸۰، تغابن ۱۶) یاد شده است.

بر اساس آموزه های اسلام اسراف که از آن به عنوان تجاوز مصرف از حد معمول و طبیعی تعریف شده است، مورد تحریم واقع شده ، لیکن مصرف صحیح ضامن حفظ منابع کمیاب تلقی شده و مورد سفارش قرار گرفته است. اسراف و تبذیر از نظر اسلام حرام است و در قرآن کریم در آیات متعددی به طور موكداز آن ها نهی شده است. فرق اسراف و تبذیر در آن است که اسراف اتلاف مال از نظر کمی است ولی تبذیر اتلاف مال از نظر کیفی است (انعام ۴۱، اسراء ۲۷) جلوگیری از هرگونه اسراف و تبذیر مهمترین اصل در آرایه یک الگوی اسلامی مصرف است. از این رو خداوند در آیه 67 سوره فرقان، حرکت در مداری به دور از افراط و تفریط و اسراف و تبذیر راه رسیدن به قوام دانسته است. پس فرد یا جامعه ای که در مسیر قوام در مصرف حرکت کند، به قوام در اقتصاد می رسد و جامعه به همان میزان و مطلوبیت به اقتصاد سالم و شکوفا و مقاومتی دست خواهد یافت. اسلام به طور صریح خست و ولخرجی را تقبیح می نماید و سفارش می کند که تمامی مسلمین باید بر اساس اعتدال عمل نمایند. در الگوی مبتنی بر قرآن و عترت، کلیه فعالیت های مصرفی متکی به واردات مستقیم و غیر مستقیم و بسیاری دیگر از فعالیت های هزینه زا کاهش می یابد. در این الگو حرکت اقتصادی آگاهانه و با اراده برای تغییر وضع موجود و دستیابی به وضع مطلوب (استقلال اقتصادی) صورت می گیرد، البته بسیاری از امور مرتبط با تغییرات اقتصادی و اجتماعی را باید از طریق سازماندهی مردم به شکل و محتوای جهادی و بسیجی تحقق بخشید، زیرا حضور مردم در کلیه مراحل گزینش، تصمیم گیری، اجرا، مشارکت، حمایت و نظارت بر فعالیت های اقتصادی شرط ضروری برای تحقق اهداف اقتصادی به شمار می رود.

قرآن کریم در آیات مختلفی بیان می کند که ثروت و اموال مایه امتیاز و برتری افراد بردیگران نیست. همچنین موجب رستگاری یارهایی از عذاب الهی در آخرت نیز نمی شود و جاودانگی افراد در دنیا را نیز ضمانت نخواهد کرد، مگر اینکه حداعتدال را در کسب و مصرف آن رعایت نمایند. (سبا ۳۷ و ۳۵، الهمزه ۳-۱۱، آل عمران ۱۶، قصص ۱۷۸، المنافقون ۹) همچنین قرآن کریم در آیات دیگری از جمله انعام ۱۴۱، اسراء ۲۷-۲۶، مصرف کالاهای لوکس و تجملاتی که منجر به فرهنگ مصرف گرایی می شود، را مورد نکوهش و در مقابل صرفه جوئی و قناعت و دستگیری از مسلمانان را مورد تاکید قرار داده است، البته همانطور که مقام معظم رهبری در بیان اصلاح الگوی مصرف بیان فرمودند: "صرفه جوئی به معنای مصرف نکردن نیست،

صرفه جویی به معنای درست مصرف کردن، بجا مصرف کردن، ضایع نکردن مال و مصرف را کارآمد و ثمربخش کردن است.^۵ امام کاظم (ع) در این باره می فرماید: «هرکس میانه روی و اعتدال را رعایت کند وقانع باشد، نعمت برای او باقی خواهد ماند و هرکس اسراف کند نعمت از دستش خواهد رفت.» امام باقر (ع) نیز می فرماید: «هرکس به مقدار روزی که خداوند به او داده است قانع باشد پس او بی نیاز ترین مردم خواهد بود.» (کلینی، ۱۴۰۱: ۱۲۳)

با این اوصاف، از آنجایی که سیاست گذاری در اصلاح الگوی مصرف از اهمیت بسزایی در اقتصاد

مقاومتی برخوردار است لذا، با اصلاح فرهنگ مصرفی جامعه باید کوشید تا اولاً مصرف منطبق بر

تقاضای واقعی و به دور از تجمل گرایی، اسراف و تبذیر صورت پذیرفته و ثانیاً جامعه به سوی

مصرف کالاهای داخلی که متضمن افزایش تولید و رشد اقتصادی خواهد بود سوق داده شوند.

کاهش هزینه های غیر ضرور و عدم اسراف در مصرف سرمایه های کشور نیز در همین راستا ارزیابی می شوند.

ت : دولت

در اقتصاد اسلامی از وظایف اساسی دولت اسلامی به ضمانت و نگاهبانی اجتماعی، حفظ تعادل

اجتماعی، رسیدگی به بخش های عمومی، نظارت بر تمامی نیروهای تولیدی جامعه و جلوگیری از هرج و مرج، حفظ ارزش مبادلاتی کالاها و استفاده از روش های شایسته برای مبارزه با احتکار نامبرده شده است.

بر این اساس، به نظر می رسد مهمترین نقش دولت در اقتصاد مقاومتی بر پایی عدالت اجتماعی از

---

^۵درسخنرانی آغاز سال ۱۳۹۲

طریق اطمینان از وجود حداقل‌های لازم برای نیازهای معیشتی و اساسی مردم می‌باشد، زیرا عدالت اجتماعی پایه و اساسی برای عدالت اقتصادی خواهد شد، از اینرو حضرت علی (ع) خطاب به ولید و دوستانش می‌فرماید: «گمان نکنید تنها از راه ظلم و تصاحب اموال عمومی می‌توان به رفاه رسید؟ خیر، عدل نیز موجب آسایش و گشایش زندگی تان خواهد شد.» لذا مردم باید از این موضوع اطمینان یا بند که مانع آنها توسط حاکمیت مورد توجه قرار داشته و مراقبت می‌شود. در این راستا، ذخیره سازی کالاهای اساسی در حجم زیاد توسط دولت کارگشا خواهد بود. (سوره یوسف)

از دیگر مواردی که لازم است مورد توجه دولت قرار گیرد می‌توان به کنترل تورم، تسهیل در واگذاری بخش‌های اقتصادی به بخش خصوصی، توسعه زیر ساخت‌ها و صنایع مادر، ایجاد فرصت‌های یکسان و برابر سرمایه‌گذاری، پیشگیری از رانت خواری، تسهیل فرصت‌های سرمایه‌گذاری و حمایت از کار و سرمایه داخلی، رفع فرایندهای دست و پا گیر و کاهش دیوان سالاری پیچیده دولتی، نظارت بر سیستم توزیع کالا و پیشگیری از قاچاق کالا و مفساد اقتصادی، به حداقل رساندن نیاز کشور به ارز، حمایت از تولیدات داخل، هدایت نقدینگی به سمت اقتصاد مولد، حذف ریشه‌های سوداگری در اقتصاد، نظارت بر نحوه توزیع کالاها، مدیریت هزینه‌ها در کشور با اولویت‌گذاری و ایجاد محیط رقابتی با جلب مشارکت‌های مردمی اشاره نمود. دولت اسلامی با استفاده از اختیارات خود باید از هرگونه احتکار و انحصارطلبی که موجب تورم و کمبودهای مصنوعی و بحران‌های اقتصادی جامعه می‌شود جلوگیری کند و زمینه کار و فعالیت‌های اقتصادی را برای عموم افراد جامعه فراهم آورد تا اینکه رشد سرمایه‌گذاری در مورد منابع طبیعی توسط بخش خصوصی تحقق پذیرد.

ت: یارانه‌ها

در اقتصاد اسلامی پرداخت یارانه به اقشار کم درآمد جامعه یکی از موارد ضروری دخالت دولت در سیستم بازار است. برای سازماندهی به این موضوع مهم شرع مقدس اسلام نهادهای سازماندهی شده‌ای را در این جهت پیش‌بینی نموده است. نهادهای وقف، زکات، صدقه، انفاق از جمله نهادهای اصیل اسلامی هستند که برای نیل به این هدف طراحی شده‌اند، که به توضیح برخی از آنها پرداخته می‌شود. یارانه‌های مستقیم در نظام اسلامی از یارانه‌های غیرمستقیم رایج‌تر و مقبول‌تر هستند. اگرچه مفهوم زکات توجه شود درمی

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارديبهشت و خرداد ۱۳۹۳

یابیم که زکات نوعی پرداخت مالی سالیانه از طرف افراد متمکن به افراد فقیر است که از جانب شریعت واجب گردیده است. لذا درمی یابیم که این وجوه علاوه بر اثرات فردی برای زکات دهنده دارای مقاصد اجتماعی نیز می باشد. قرآن کریم نیز می فرماید: «از اموال آنان زکات بگیر تا بوسیله آن، آنان را پاکیزه کنی و رشد دهی» (برائت ۱۰۳)

امام صادق (ع) می فرمایند: «همان زکات برای آزمایش اغنیاء و کمک فقراء قرارداد شده است.» (بروجردی، ۱۳۹۷: ۹۶)

زکات موجب حفظ مال از ضایع شدن و کاستی یافتن است گویی که با پرداخت آن اموال بیمه می شوند. در روایتی از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که فرمود: «اموال خود را با زکات حفظ کنید.» (بروجردی، ۱۳۹۷: ۸۸)

امام باقر (ع) می فرمایند: «زکات روزی را افزایش می دهد.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۸۳)

یکی دیگر از یارانه هایی که در اسلام مهم برجسته شمرده شده است صدقه و صندوق های صدقات است. صدقه به چیزی که بدون عوض و به قصد قربت به فقیری داده می شود می گویند که برای مواردی بسیار زیادی همچون رفع بیماری، ترس بر اموال، شروع سفر، برآورده کردن آرزوها و... سفارش شده است. در روایتی از امام صادق (ع) آمده است که «بر در بهشت نوشته است، صدقه به ده و قرض به هیجده» (حرعاملی، ۱۳۹۱: ۵۴۵)

از جمله یارانه های دیگر که مورد تاکید و سفارش اسلام واقع شده است می توان به خمس، انفاق و فطره اشاره کرد.

د: سرمایه گذاری

در اقتصاد مقاومتی تمرکز سرمایه گذاری بر زیر ساخت های اساسی، تولیدات زیربنایی و بخش

های مولد بویژه در بخش های صنعت و کشاورزی بوده که دست یا بی به آن مستلزم شناسایی

مزیت های نسبی کشور همچون صنایع نفت، گاز، پتروشیمی و صنایع معدنی می باشد. از سوی دیگر تکمیل ظرفیت واحدهای تولیدی با تامین سرمایه در گردش آنها و تکمیل طرح های نیمه تمام با هدف اشتغال زایی می بایست مد نظر قرار گیرد. در این میان لازم است به نقش محوری بازارهای مالی نظیر بازار پول و سرمایه اشاره کرد، تامین سرمایه لازم بنگاه ها

با حداقل هزینه و ارائه راه حل های جایگزین مناسب به منظور انجام مراودات بین المللی بانکی در شرایط تحریم ها نظیر برقراری روابط کارگزاری با کشورها و با نک های جدید، مدیریت ذخایر ارزی و تقویت صرافی ها و ارتقای کیفیت خدمات از مهم ترین وظایف این نهادها به ویژه بانک ها می باشد. در یک اقتصاد اسلامی مالیه و نهادهای مالی موجب رشد اقتصادی از طریق کمک به رونق فعالیت های بخش واقعی اقتصاد است. تامین مالی برخلاف قرض دادن بر مبنای بهره شکل نگرفته است و مبتنی بر دارایی محوری می باشد. (رضوی، ۱۳۷۶: ۱۰۵)

بانک ها در اقتصاد اسلامی به عنوان واسطه های مالی به ایفای نقش می پردازند و به دنبال پیگیری مسئولیت اجتماعی خود در قبال مردم می باشند. ساختارهای مالی نظیر صکوک نیز در حال گسترش دادن بازارهای سرمایه می باشند و تامین مالی از نوع دارایی محور نیز در بطن چنین حرکت هایی می باشد. یک بنگاه اسلام محور باید از لحاظ مأموریت و چشم انداز استراتژیک خود باید دارای رجوعی آشکار به اسلام باشد. بر این اساس، لازم است دولت با ایجاد جذابیت های لازم برای سرمایه گذاران شرایط مناسب را برای بازگشت سرمایه ها از خارج از کشور فراهم آورد.

ه: روابط تجاری

بهبود تراز تجاری مستلزم توسعه بخش صادرات بوده که خود از اثرات افزایش سرمایه گذاری و تولید داخلی است. بنابراین با عنایت به اینکه مصرف، مشوق تولید و تولید نیز هزینه های سرمایه گذاری را تعیین می نماید، لذا کاهش مصرف تولیدات خارجی و تمایل به مصرف تولیدات داخلی و به تبع آن توسعه سرمایه گذاری داخلی از یک سو و از سوی دیگر اتخاذ سیاستهای مناسب از سوی دولت مبنی بر ایجاد محدودیت های لازم در امر واردات همچون وضع مالیات های سنگین برای وارد کنندگان کالاهای خارجی و نیز توجه به وضعیت ارزش پول ملی در تقابل با ارزشهای خارجی باید در اقتصاد مقاومتی مطمح نظر قرار گیرد. از جمله محورهای دیگر توسعه مستقل ایجاد مراکز علمی در انطباق با توسعه صنعتی و ایجاد موسسات تحقیق و توسعه برای انتخاب، انتقال، جذب و تولید تکنولوژی هایی است که با عدم واردات آنها نیاز کشور به بیگانگان در این زمینه قطع می شود. در این مورد نکته حایز اهمیت اینست که هر چند قرار گرفتن ارزش پول ملی در موقعیت تضعیف در قبال ارزشهای

خارجی در کوتاه مدت ممکن است به افزایش صادرات و بهبود تراز تجاری منجر شود، لیکن با توجه به وابستگی به واردات برخی از کالاها و فناوری‌ها، هزینه‌های تولید در بلندمدت افزایش یا فته که با ورود آن کالاها به بازار تورم را افزایش خواهد داد. لذا خودکفایی در تولید محصولات زیربنایی و ارتقای دانش فنی در اقتصاد مقاومتی مورد تأکید است. برقراری روابط اقتصادی با کشورهای دوست و گسترش این ارتباطات با هدف تأمین منابع و مواد اولیه، تجهیزات فنی و سایر موارد لازم است در دستور کار سیاست‌گذاران امر قرار گیرد.

نتیجه‌گیری

در اثنای تحریم‌های بین‌المللی که به منظور اعمال فشار اقتصادی به کشور صورت گرفته است، رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیاناتی به واژه "اقتصاد مقاومتی" به عنوان راه‌حلی جهت مقابله با تحریم‌ها و کاهش فشا رها و تنگناهای اقتصادی اشاره فرمودند: هرچند تعاریف مختلفی از این مقوله به انجام رسیده است، لیکن بنا بر تعریف ارائه شده توسط معظم له اقتصاد مقاومتی "اقتصادی است که برای یک ملت حتی در شرایط فشا ر و تحریم زمینه رشد و شکوفایی رافراهم می‌کند". ایشان همچنین در پیام نوروزی به ملت عزیز ایران می‌فرمایند: هم عرصه‌ی اقتصاد، هم عرصه‌ی فرهنگ. بدون حضور مردم کار پیش نخواهد رفت و مقصود تحقق پیدا نخواهد کرد. مردم در گروه‌های گوناگون مردمی با اراده و عزم راسخ ملی می‌توانند نقش‌آفرینی کنند. بر این اساس اقتصاد مقاومتی یک اقتصاد بسته و منفعل نبوده بلکه اقتصادی است پویا و برونگرا که با رفع موانع پیشرفت موجب رشد و شکوفایی کشور می‌گردد. نکته‌ای که در این مقوله قابل توجه می‌باشد این است که می‌توان مفاهیم و مولفه‌های اقتصاد مقاومتی را در چارچوب اصول اقتصاد مبتنی بر شریعت اسلام و قرآن که ظرفیت‌های این موضوع را دارا هستند جستجو کرده و آن را در قالب یک الگوی اقتصادی اسلامی معرفی نمود. کمک به سرمایه‌گذاری و پشتیبانی از تولید داخلی، توسعه فناوری‌ها از طریق تولید علم و نوآوری، تغییر فرهنگ مصرفی جامعه به سوی مصرف تولیدات داخلی، اجتناب از تجمل‌گرایی، اسراف و تبذیر، خودکفایی در تولید محصولات زیربنایی، تقویت بازارهای پول و سرمایه، کنترل تورم، حل مسئله اشتغال، استقرار عدالت اجتماعی، هدایت سرمایه‌ها به تولیدات مولد و گسترش روابط تجاری با کشورهای دوست از مهمترین عواملی است که لازم است در راستای اجرای الگوی اقتصاد مقاومتی

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

مبتنی بر قرآن و عترت توسط کارشناسان و متخصصین امر مورد واکاوی قرار گرفته و شاخص ها و ساز و کارهایی برای آنها در نظر گرفته شود.

منابع و مأخذ:

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه
- ۳- آزادغلامرضا، الگویی برای یک اقتصاد باز، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳
- ۴- بروجرودی حسین جامع الادیث ج ۸ ص ۹۶، مطبع مهرقم ۱۳۹۷ ه.ق
- ۵- بدن لوئی، تاریخ عقاید اقتصادی، ترجمه هوشنگ نهانندی چاپ ۵، انتشارات مروارید ۱۳۵۷ ج ۱ ص ۳
- ۶- بنارضوی مهدی ۱۳۷۶ طرح تحلیلی اقتصاد اسلامی مشهد انتشارات استان قدس رضوی
- ۷- پژوهشگاه حوزه و اقتصاد، مبانی اقتصاد اسلامی، مهرقم ۱۳۸۸
- ۸- پیغامی عادل، مباحثی در مرزهای دانش اقتصاد اسلامی، تهران دانشگاه امام صادق (ع) ۱۳۸۸
- ۹- جلیلی کامجو سید پرویز، (1391). چرا اقتصاد مقاومتی یک ضرورت است. قابل دسترسی در آدرس اینترنتی <http://borhan.ir/NSite/FullStory/News/?Id=4048>
- ۱۰- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۵۴۵، بیروت ۱۳۹۱ ه.ق
- ۱۱- خضری محمد، "بررسی علل ایجاد و گسترش فساد در نظام بانکی کشور"، پژوهشکده مطالعات، راهبردی، ۱۳۹۰
- ۱۲- دیرباز عسگر، نگاهی به اسلام و توسعه پایدار، ترجمه حسن دادگر، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر ۱۳۸۰
- ۱۳- دنیا شوقی احمد ۲۰۰۱ «نظریه پردازی در اقتصاد اسلامی» مجله اقتصاد اسلامی ترجمه خداداد جلالی، ۱۳۸۲ سال سوم شماره ۱۲. صص ۱۴۶-۱۳۱
- ۱۴- رهبر فرهاد و دیگران، "بازشناسی عارضه فساد مالی"، جلد ۱، جهاد دانشگاهی دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، 1381
- ۱۵- رزاقی ابراهیم، الگویی برای توسعه اقتصاد ایران تالیف، نشر توسعه ۱۳۷۰
- ۱۶- صدر سید محمد باقر (1357). طرح گسترده اقتصاد اسلامی. تهران. انتشارات بدر.
- ۱۷- طباطبایی سید محمد حسین تفسیر المیزان جلد ۸ ص ۹۳ قم
- ۱۸- عابدینی وحید (1386). نگاهی به تاثیر و کارآمدی تحریم های اقتصادی. قابل دسترسی به

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: بر سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اربدیشت و خرداو ۱۳۹۳

آدرس اینترنتی <http://www.irdiplomacy.ir> :

- ۱۹- عیوضلو حسین و حسینی عقیل، فلسفه اقتصاد اسلامی، تهران دانشگاه امام صادق (ع) ۱۳۹۰
- ۲۰- کلینی محمد بن یعقوب اصول کافی، ج ۱، بیروت ۱۴۰۱ ه.ق
- ۲۱- محمودی وحید، " فساد اقتصادی و توسعه"، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، 1382 شماره 190
- ۲۲- مهرآیین محمد حسین، پیشرفت اقتصادی و عوامل آن، چاپ اول تابستان ۱۳۹۰
- ۲۳- مجلسی محمدباقر، بحار الانوار، ج ۷۵، چاپ دوم، موسسه الوفا، بیروت لبنان، ۱۴۰۳ ه.ق
- ۲۴- مصباح یزدی محمد تقی، جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن، سازمان تبلیغات اسلامی ۱۳۶۸
- ۲۵- مجلسی محمدباقر بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت ۱۴۰۳ ه.ق ج ۷۲
- ۲۶- مبانی اقتصاد اسلامی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تابستان ۱۳۸۸ قم
- ۲۷- نصر سید حسین ۱۳۵۰، عالم و تمدن در اسلام، ترجمه احمد آرام، تهران نشر اندیشه
- ۲۸- وصالی ساناز و ترابی مهنوش. (1389). اثرات تحریم بانک ها بر اقتصاد و سیستم بانکی. نشریه بانک و اقتصاد. شماره . 111 بهمن 1389
- ۲۹- ویتو، تانزی، " مسئله فساد، فعالیت‌های دولتی و بازار آزاد"، ترجمه بهمن آقایی، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، 1378
- ۳۰- هادوی نیا علی اصغر ۱۳۸۲، انسان اقتصادی از دیدگاه اسلام، تهران سازمان انتشارات فرهنگ و اندیشه اسلامی

1-stewart immt:reasoning and method in economics:

maidenheadenglandmc grow hill co1979

2-The Need For a new Economic system by m.umar chapra senior economic advisor Saudi Arabian moneicesteruk.vol1.no1.1991etori Agency

published in the Review of islamic economic from

3-Nasr seyed vali reza 1989.t towards A philosophy of Islamic

Economic Hamdard Islamicus and vol:12Issue:4pages:60-45

4-Ariff Mohammad1978Islamic Ethics and Economics in Association of Muslim Social Scientists Proceeding of the seventh annual conference plainfield in:Association of muslim social scientistspp20-1

5- Ansari javad akhtar1990 the poverty of islam Economics the university message February pp10-7